

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2024. № 4.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.67>

УДК 331. 005.95/.96

О. В. Красота,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8840-3119>

Д. О. Радкевич,

аспірант, Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0023-7310>

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ТА СТАЛА ЕКОНОМІКА

O. Krasota,

PhD in Economics, Associate Professor,

*Associate Professor of the Department of Economic Theory, Macro- and
Microeconomics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

D. Radkevych,

Postgraduate student, KROK University, Kyiv, Ukraine

HUMAN CAPITAL AND SUSTAINABLE ECONOMY

У статті досліджується економічна сутність людського капіталу, його значення для сталого розвитку. Розглядається рейтинг вітчизняного людського капіталу в Human Capital Index (Індекс людського капіталу) загалом та за його основними компонентами. Робиться висновок, що драйверами Індексу є його якісні показники, пов'язані з розвитком сфери освіти та

охорони здоров'я. В статті визначаються основні причини зниження людського капіталу в Україні під час війни, зокрема негативні демографічні тенденції, поява нового типу міграційних процесів (що уособлюються у «втікачах від війни»), зниження продуктивності людської праці та інші. Розглядаються потенційні стратегії відновлення вітчизняного людського капіталу на шляху до сталої економіки, їх перспективи і загрози. Робиться висновок, що найефективнішою стратегією може бути та, яка спрямована на підвищення продуктивності людського капіталу через інвестування в освіту, охорону здоров'я, нові технології.

The article examines the economic essence of human capital, its significance for the sustainable development of the national economy. The overall ranking of national human capital and the ranking of its main components (HCI Component 1: Survival – Probability of Survival to Age 5; HCI Component 2: School – Expected Years of Productive Schooling; Harmonized Test Scores; HCI Component 3: Health – Adult Survival Rate from Age 15-60) are considered in the Human Capital Index. Based on the analysis of the main components of the Human Capital Index, it is concluded that the drivers of HCI are its qualitative indicators related to the development of education and health care. The article identifies the main reasons for the decrease in human capital in Ukraine during the russian-Ukrainian war. The difference between the motivating reasons for the reduction of human capital in peacetime and in wartime is emphasized. Among the main reasons for the reduction of national human capital, the following are considered in this article: these are, firstly, negative demographic trends; secondly, the emergence of a new type of migration processes (represented by "war refugees"); thirdly, decrease in human labor productivity; and, finally, mismatch of education and qualifications of employees with the requirements of the time and new requirements the labor market, and others. This article examines potential strategies for restoring domestic human capital on the way to a sustainable economy, their prospects and threats. These are three main probable strategies. Strategy 1 is about increasing the birth rate of

Ukraine's population and returning "war refugees" to the national economy. Strategy 2: attracting foreign labor force to the domestic labor market for the further recovery of Ukraine's economy. The main idea of strategy 3 are increasing human labor force productivity and replacing people with modern technologies. It is concluded that the most effective strategy can be the national strategy aimed at increasing the productivity of human capital through investing in education, health care, and new technologies.

Ключові слова: *людський капітал, стала економіка, індекс людського капіталу, демографічна криза, міграційні процеси, продуктивність праці.*

Keywords: *human capital, sustainable economy, human capital index, demographic crisis, migration processes, labor productivity.*

Постановка проблеми. Загальновідомо, що Україна є географічним центром Європи. Проте впродовж більше двох років наша країна стала каталізатором глобальних змін в геополітичному протистоянні, світовим епіцентром мужності та незламності. Повномасштабна російсько-українська війна, з одного боку, відкинула нашу країну в її розвитку на декілька десятиліть назад, а з іншого – дає унікальний шанс на зміну парадигми розвитку. У порівнянні з іншими країнами вітчизняна економіка має рухатися значно швидшими темпами в напрямку до сталої економіки. Процес відбудови потребує не просто трудових ресурсів як фізичної маси працівників, а людського капіталу як особливої суспільної цінності. Людський капітал відіграє вирішальну роль у переході до сталої економіки як такого її виду, яка задовольняє потреби сьогодення, не ставлячи при цьому під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Це економіка, яка ефективно використовує ресурси та справедливо розподіляє свої вигоди. Людський капітал є рушієм економіки, його навички та знання необхідні для економічного зростання та розвитку. Зв'язок між сталою економікою та людським капіталом є складним і багатогранним. З одного боку, стала

економіка потребує кваліфікованої та здорової робочої сили, а з іншого боку, саме людський капітал може відігравати ключову роль у стимулюванні переходу до сталої економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші спроби дослідження людського капіталу були здійснені класиками економічної думки: А. Смітом, Д. Рікардо, У. Петті, Дж. Мілем, К. Марксом, Л. Вальрасом, І. Фішером та ін. Власне поняття «людський капітал» увійшло в науковий обіг на початку 60-х років XX ст. Виникнення і розвиток теорії людського капіталу пов'язують передусім з іменами відомих зарубіжних вчених Т. Шульца (розглядав людський капітал на макрорівні), Г. Беккера (приділив увагу людському капіталу на рівні підприємства), С. Кузнеця (людський капітал як визначальний фактор стабільного зростання економіки), Л. Туроу (людський капітал не тільки сукупність знань, обдарованості і продуктивності, але й повага до політичної і соціальної стабільності), Ф. Махлупа (людський капітал як будь-які вдосконалення, які сприяють збільшенню розумових і фізичних здібностей людини). У 90-х роках XX ст. теорія людського капіталу набула подальшого розвитку в працях вітчизняних вчених-економістів, таких як О. Грішнова, А. Колот, В. Лагутін, Е. Лібанова, Д. Ливч, В. Мандибура, І. Петрова, А. Шахно та ін. Проблеми людського капіталу є в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науково-дослідницьких центрів, міжнародних інституцій (Світовий банк).

Метою статті є дослідження головних причин зниження рівня людського капіталу в Україні та огляд можливих стратегій його відновлення на шляху до сталої економіки.

Виклад основного матеріалу. В сучасній науковій літературі існує багато близьких за змістом понять до категорії «людський капітал», які змінювались в ході історії під впливом зростання значущості ролі людини в суспільному розвитку. В різні часи в економічній науці використовували такі поняття як: «робоча сила», «персонал», «трудові ресурси», «людські ресурси», «людський фактор», «трудовий потенціал» і, нарешті, «людський капітал». Детальніше різницю між зазначеними поняттями розглядається у дослідженні

Шахно А.Ю. [1, С.45-50]. Найширшою за своїм економічним змістом є саме поняття «людський капітал».

Ми розуміємо під *людським капіталом* сукупність таких нематеріальних активів, як знання, інтелект, здоров'я, навички та досвід людей, а також їхню економічну цінність, перспективність та відповідність потребам суспільства (Рис.1).

Рис.1. Економічний зміст та складові людського капіталу

Джерело: складено авторами самостійно

Важливо відзначити таку особливість людського капіталу, що відрізняє його від інших видів капіталу, як його активність. Це означає, що людський капітал підпорядковує собі інші види пасивного капіталу (природного, матеріального, фінансового та ін.), забезпечує їх поєднання в єдиний виробничий процес, продукує високий економічний і соціальний ефект, підвищує конкурентоспроможність, створює передумови для економічного зростання та досягнення сталого розвитку. Саме тому інвестиції в людський капітал є найбільш ефективними як з позиції розвитку окремої людини, так і з боку розвитку окремих національних економік.

Однак внесок людського капіталу в розвиток країн з різним рівнем економічного розвитку не є однаковим. Так, людський капітал формує 70% національного багатства розвинутих країн і лише 30% – національного багатства України. Такий незначний внесок людського капіталу у вітчизняну економіку можна пояснити проблемами самого національного людського капіталу.

Для оцінки розвитку людського капіталу використовують низку індексів, найпопулярнішим з яких є Human Capital Index (HCI, Індекс людського капіталу), методологію і розрахунок якого запропоновано Світовим банком. Важливо зазначити, що людський капітал представляє собою таку якісну цінність, яку важко визначити кількісно. Тому індекс HCI представляє собою поєднання різних його компонентів в єдиний показник. Загалом HCI використовує глобальні оцінки економічної віддачі, насамперед, від освіти та охорони здоров'я для створення інтегрованого індексу, а еталоном індексу HCI для всіх країн є 1. В Таблиці 1 наведено топ-10 країн із високим, середнім і низьким показником HCI у 2020 році.

Таблиця 1. Індекс людського капіталу (HCI) в обраних країнах світу, 2020

Країна	Топ-10 високий рівень HCI	Країна	Топ-10 середній рівень HCI	Країна	Топ-10 низький рівень HCI
Сінгапур	0,88	Сербія	0,68	Гвінея	0,37
Канада	0,80	Словацька Республіка	0,66	Сьєрра-Леоне	0,36
Південна Корея	0,80	Китай	0,65	Ангола	0,36
Фінляндія	0,80	Туреччина	0,65	Нігерія	0,36
Швеція	0,80	Україна	0,64	Мозамбік	0,36
Японія	0,80	Албанія	0,63	Ліберія	0,32
Ірландія	0,79	Казахстан	0,63	Малі	0,32
Нідерланди	0,79	Узбекистан	0,62	Південний Судан	0,31
Естонія	0,78	Монголія	0,61	Чад	0,30
Нова Зеландія	0,78	Республіка Киргизстан	0,60	ПАР	0,29

Джерело: складено авторами на основі [2].

Як демонструє Таблиця 1, високий показник HCI характерний переважно для розвинутих країн або країн, які швидко розвиваються (Сінгапур, Естонія).

В той же час низькі значення цього показника притаманні країнам з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, що є цілком зрозумілим.

Україна за показником Індексу людського капіталу знаходиться в групі країн із середнім його рівнем, а вітчизняний індекс НСІ сягнув у 2020 році значень 0,64 (проти 0,63 у 2010 році) [3]. Незважаючи на те, що значення НСІ в Україні вище за середні, краще зрозуміти його роль в оцінювання людського капіталу можна на основі вивчення структури індексу (Табл.2).

Таблиця 2. Порівняння НСІ України і Польщі за його складовими

Показники		Україна	Польща
англ.	укр.	значення	
Human Capital Index 2010	Індекс людського капіталу 2010	0,64	0,75
Human Capital Index 2020	Індекс людського капіталу 2020	0,63	0,71
Складові Індексу людського капіталу			
HCI Component 1: Survival	Компонент 1: Виживання		
Probability of Survival to Age 5	Ймовірність дожити до 5 років	0,99	1
HCI Component 2: School	Компонент 2: Школа (Навчання)		
Expected Years of Productive Schooling	Очікувані роки продуктивного шкільного навчання	9,9	11,4
Harmonized Test Scores	Гармонізовані результати тестів	478	530
HCI Component 3: Health	Компонент НСІ 3: Здоров'я		
Adult Survival Rate from Age 15-60	Рівень виживання дорослих (відсоток 15-річних, які досягнуть 60-річного віку)	0,81	0,89

Джерело: складено авторами на основі [2; 4].

Аналіз складових Індексу людського капіталу та порівняння їхніх значень в Україні та Польщі (Табл. 2) свідчить, що драйверами індексу є не фізична кількість людей, а якість охорони здоров'я та освіти, систематичне покращення цих показників. Останнє є аргументом переваги якісних показників людського капіталу над його кількісними показниками.

Серед головних причин низького рівня людського капіталу в Україні можна виділити такі:

- демографічні втрати;
- міграційні процеси;
- невідповідність освіти та кваліфікації працівників вимогам часу;
- низька продуктивність праці та інші.

Однією з ключових проблем розвитку людського капіталу України є катастрофічна демографічна ситуація (Рис.2).

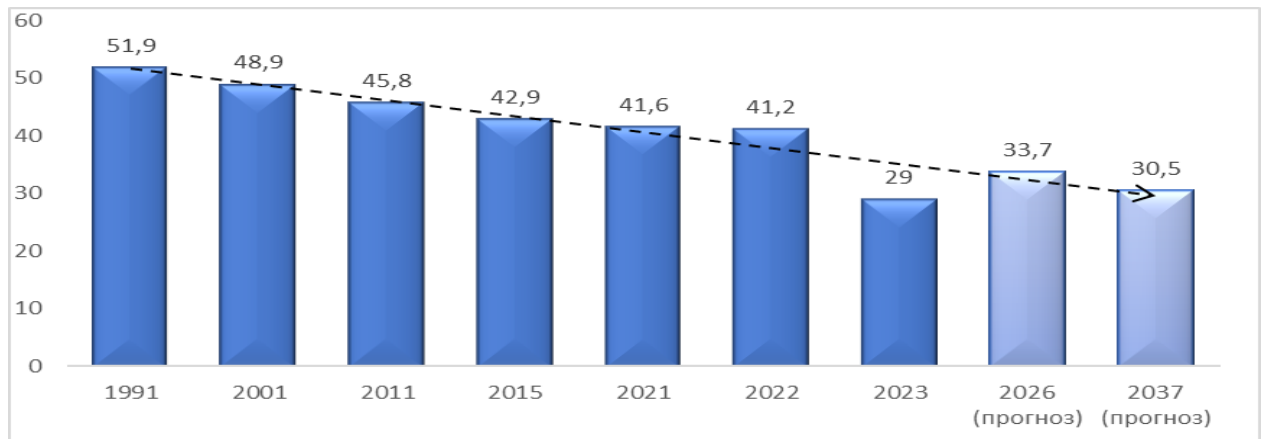

Рис.2. Динаміка чисельності населення в Україні, млн осіб

Джерело: складено авторами на основі [5; 6].

Рисунок 2 демонструє динаміку фактичної чисельності населення в Україні за роки незалежності та прогностні показники до 2037 року. Є певні сумніви щодо достовірності фактичних показників, оскільки останній перепис населення в Україні проводився майже чверть століття назад (у 2001 році) і тоді було зафіксовано 48,9 млн населення. Незважаючи на пропущеність двох переписів населення (у 2010 та 2020 рр.), в оцінці демографічних показників прийнято користуватися тими даними, які надає офіційний статистичний орган країни. За даними Державної служби статистики на початок 2022 року в Україні було зафіксовано 41,2 млн населення, а станом на початок 2024 року індекс скорочення населення перевищив 1,0% [5] (тобто наявне скорочення чисельності населення більше ніж на 400 тис.). Тривалість повномасштабного вторгнення лише пришвидшуватиме цей процес.

Прогностні показники чисельності населення у 2026 та 2037 роках, які розраховані фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ, допускають похибку в межах плюс-мінус 1 мільйон, оскільки точно спрогнозувати народжуваність/смертність в умовах війни досить складно [6]. Прогноз збільшення чисельності населення в 2026 році на майже 5 млн осіб (33,7 млн в 2026 році проти 29 млн осіб у 2023 році), на нашу

думку, є свідченням позитивних очікувань швидкого завершення війни та повернення певної частини українських мігрантів на Батьківщину. Однак вважаємо, що у довгостроковій перспективі тенденція до скорочення чисельності населення збережеться, оскільки вона існувала у нас і у відносно мирний час (що демонструє Рис.2). Але до проблем старіння нації, «відтоку мізків» та трудової міграції, що було характерно для функціонування країни у мирний час, в умовах війни додалися проблеми фізичного знищення населення (не тільки військових, але й цивільних) та експансії міграційних процесів. Зазначені демографічні тенденції в цілому є негативними та такими, що демонструють вагомі демографічні втрати країни.

За найоптимістичнішими прогнозами вже через 10 років кількість працездатного населення в Україні може зменшитися на 5,5%, народжуваність скоротитися до 250 тисяч на рік, а темпи зростання української економіки навряд чи зможуть перевищити позначку 2,5% на рік (це повільне зростання з огляду на низьку базу порівняння). Передбачається, що наднизька продуктивність праці в Україні також продовжить знижуватися (нині один український працівник за рік виробляє стільки ж продукції, скільки німець за 17 днів) [7]. Виправлення ситуації, вважаємо, можливе за умов інвестування в розвиток людського капіталу, в сферу освіти, професійної підготовки та охорони здоров'я.

Щодо міграційних процесів в контексті людського капіталу, то зазвичай мова йде про трудову міграцію. Основними причинами останньої називають низький рівень та якість життя, високий рівень безробіття, низьку заробітну плату, політичні та економічні кризи в країнах походження мігрантів та, відповідно, кращі умови праці та якість життя населення в країнах-реципієнтах робочої сили. Результатами трудової міграції є, з одного боку, збільшення надходжень доходів з-за кордону, зростання рівня добробуту сімей мігрантів, нарощування валового національного доходу та зниження напруги на внутрішньому ринку (позитивний ефект). Однак, з іншого боку, трудова міграція призводить до втрат у вигляді недоотримання податкових надходжень

до державного бюджету, деформації ринку праці через відтік найбільш активної частини робочої сили, молоді та найбільш кваліфікованих фахівців (негативний ефект).

В умовах російсько-української війни, що триває вже 10 років і набула повномасштабного характеру з 2022 року, з'явився новий вид міграції. Це «втікачі від війни». Багато людей виїжджають за кордон у пошуках безпечного життя. І чим довше триватиме війна, тим, ймовірно, більше українських мігрантів залишаться у заможній Європі та не повернуться на Батьківщину.

За різними даними кількість «втікачів від війни», тобто українських громадян, які виїхали за кордон від початку війни, налічується від 5-6 до 8 млн осіб. Ситуація з новим типом міграції є критичною через статево-вікову структуру «втікачів»: на одного дорослого «втікача» припадає 1,07 дитини, а серед дорослих найбільшою є частка жінок у віці 25-49 років [8]. Водночас люди старшого віку загалом залишились в Україні. Значну частку «втікачі від війни»—зовнішніх мігрантів займають особи працездатного віку, які є фахівцями у певних сферах. Це підприємці, керівники бізнесу або їх окремих підрозділів, спеціалісти із відповідною кваліфікацією (Рис.3).

Рис.3. Склад українських «втікачі від війни»

Джерело: складено авторами на основі [9, С.84].

Наведені на Рис.2 та Рис.3 статистичні дані демонструють не тільки тенденцію старіння нації та демографічну кризу в Україні, а й факт зниження

якості людського капіталу (відтік освічених, кваліфікованих працівників працездатного віку та українських дітей як потенційної робочої сили) та загрозу виникнення негативних наслідків для розвитку країни в цілому (скорочення обсягів виробництва, внутрішнього споживання, зменшення надходжень у бюджет через скорочення бази оподаткування тощо). Наразі кількість економічно активних українців, які створюють додану вартість і наповнюють держбюджет своїми податками менша за тих, хто потребує державної фінансової підтримки (внутрішньо переміщені особи; особи з інвалідністю; безробітні; особи, які втратили житло та ін.)

В цілому виділяють три можливі стратегії відновлення людського капіталу в Україні, кожна з яких має свої переваги і ризики (загрози). Перша стратегія полягає у створенні умов для збільшення народжуваності та повернення «втікачів від війни». Друга ймовірна стратегія передбачає залучення іноземців на ринок праці України, зовнішньої робочої сили. В основі третьої стратегії лежить підвищення продуктивності праці та заміна людей технологіями [10].

Наведемо деякі міркування щодо доцільності вибору наведених стратегій. *Стратегія 1 – збільшення народжуваності та повернення «втікачів від війни»*. Вважаємо, що найбільш складним та довготривалим шляхом є вплив на збільшення народжуваності, особливо за умови активних воєнних дій в країні та браку фінансових ресурсів стимулювання народжуваності. Щодо другої складової стратегії, то багато занепокоєнь у дослідників людського капіталу виникає у питанні ймовірної кількості українських «втікачів від війни», які захочуть і зможуть повернутися на Батьківщину. Додатковою загрозою є ймовірність возз'єднань після війни українських сімей не в Україні, а у ситій та комфортній Європі. За дослідженням фахівців Центру економічної стратегії, після війни за кордоном можуть залишитися від 860 тис. до 2,7 млн українських «втікачів від війни». Їх неповернення матиме суттєвий негативний вплив на національну економіку, яка може втратити від 2,55 до 7,71% свого ВВП [8]. Тому необхідно усіляко заохочувати наших співвітчизників

повертатися додому. Головними мотиваційними механізмами збільшення народжуваності та повернення українських мігрантів можуть стати покращення безпекової ситуації, а також наявність житла, соціальної інфраструктури та добре оплачуваних робочих місць, підвищення якості життя, працюючі інституції.

В межах *стратегії 2 – залучення іноземців* – відбудеться заміщення частини українського людського капіталу (знищеного через війну) фізичною масою іноземної робочої сили. Вочевидь йтиметься про процес масового залучення зовнішніх мігрантів на вітчизняний ринок праці після закінчення війни в Україні. Передбачаємо, що це переважно будуть мігранти-біженці з країн третього світу, які наситять український ринок праці не тільки робочою силою, але й привнесуть в нашу країну свою культуру і традиції. В умовах необхідності збереження власної української ідентичності та цілісності в цій стратегії ми вбачаємо відчутні загрози.

Найбільш потужною стратегією, на нашу думку, є *стратегія 3 – підвищення продуктивності людської праці та заміна людей технологіями*. Ця стратегія потребує реформування і модернізації економіки, всієї системи державного управління. Наприклад, нагальною потребою в цій стратегії, яка впливатиме на якісні показники людського капіталу, є реформування вітчизняної професійно-технічної освіти. Поряд з відновленням її репутаційних якостей (підвищення привабливості і значущості профтехосвіти), потужні професійні навички та вміння (hard skills) випускників закладів профтехосвіти мають доповнюватись комунікаційними та адаптивними навичками (soft skills). Потреби ринку праці в умовах війни та післявоєнної відбудови вочевидь відрізняються від потреб ринку праці у мирний час. Наразі підвищеним попитом користуються медики, бухгалтери, діловоди, водії, кухарі, будівельники, а також інженери та фахівці ІТ сфери. Тому бізнес має упроваджувати нові технології, створювати робочі місця для ВПО та ветеранів війни, а працівники мають постійно підвищувати власну кваліфікацію або здійснювати перекваліфікацію. Держава, своєю чергою, має забезпечити

покращення якості охорони здоров'я та створення безбар'єрного інклюзивного освітнього середовища, удосконалення системи реабілітації осіб з інвалідністю та ветеранів війни як потенційної робочої сили тощо. Підвищення продуктивності праці може не тільки частково компенсувати дефіцит робочої сили на вітчизняному ринку праці, але й сприяти скорішому відновленню економіки України та формуванню сталої економіки.

Якщо звернутися до світового досвіду, то одними з напрямів підтримки людського капіталу в розвинених країнах є створення механізму тісної взаємодії держави і бізнесу щодо підготовки та перепідготовки працівників, застосування гнучких форм та систем оплати праці на підприємствах, впровадження мотиваційних програм, збільшення вартості розумової праці та інші. Однак в Україні в умовах повномасштабної війни названі заходи не є дієвими. Це, вважаємо, обґрунтовується переважно тим, що дії держави в нашій країні мають бути спрямовані не стільки на підтримку людського капіталу (що характерно для стабільних економічних систем), скільки на його відтворення. Як зазначалося вище, необхідно змінити підхід зі стратегії повернення «втікачів від війни» на стратегію підвищення продуктивності людського капіталу. Тобто питання не стільки в тому, скільки в країні населення, скільки в тому, яке в нас населення і наскільки воно є продуктивним.

Висновки. Аналіз головних причин зниження рівня людського капіталу в Україні та розгляд можливих стратегій його відновлення на шляху до сталої економіки дає підстави до таких узагальнень. Людський капітал відіграє вирішальну роль у переході національної економіки до сталої економіки, є її стратегічним ресурсом. За показником Індексу людського капіталу Україна знаходиться в групі країн із середнім його рівнем. Однак виклики воєнного часу катастрофічно вплинули як на кількісні, так і на його якісні показники. Наразі перед українською державою стоїть питання швидшого відновлення людського капіталу, вибору відповідної стратегії й нових підходів не тільки до збереження, але й примноження вітчизняного людського капіталу.

Література

1. Шахно А.Ю. Моделі розвитку та державне регулювання людського капіталу в умовах глобалізації : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Львів, 2019. 561 с.
2. World Bank. 2020. The Human Capital Index 2020. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/HD.HCI.OVRL> (дата звернення: 10.01.2024).
3. Красота О.В. Інклюзивний підхід до підвищення конкурентоспроможності людського капіталу в умовах макроекономічної нестабільності. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2022. Вип. 1 (44). С. 212-224. DOI: <https://doi.org/10.17721/tppe.2022.44.19>
4. Kozhyna A., Razina T., Kravchenko A., Kuprii T. and Melnyk T. Human Capital Development in the Context of Globalization Processes: Regulatory Aspect. *Economy Affairs*. 2022. 67(04s): 887-895. DOI: 10.46852/0424-2513.4s.2022.22
5. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України: веб-сайт: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.03.2024).
6. Офіційний веб-сайт Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ: веб-сайт: URL: <https://idss.org.ua/public> (дата звернення: 03.04.2024).
7. Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. Якою має бути стратегія України. Український інститут майбутнього. 2021. URL: <https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakouy-maye-butuy-strategiya-ukrayiny/> (дата звернення: 30.03.2024).
8. Нас 29 мільйонів, вертаймося: чи буде кому відновлювати Україну після війни. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/nas-29-milyoniv-vertaymosya-chi-bude-komu-vidnovlyuvati-ukrajinu-pislya-viyni-12294672.html> (дата звернення: 12.03.2024).
9. Красота О. В. Повоєнний ринок праці. *Економіка відновлення* : навч. посіб. / за ред. В.І. Грушка. Київ, 2023. С. 75-100. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrushko_Viktor/Ekonomika_vidnovlennia.pdf?PHPSESSID=0hh8c3ta2afv3pg14tdmaa83e2 (дата звернення: 03.03.2024).

10. Human Capital UA 2023. Форум з розвитку людського капіталу України. URL: <https://www.humancapitalua.com/> (дата звернення: 21.01.2024).

References

1. Shakhno, A.Yu. (2019), "Models of development and state regulation of human capital in conditions of globalization", Abstract of Doctor of Economic Sciences dissertation, Economic Sciences, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.
2. World Bank (2020), "The Human Capital Index 2020", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/HD.HCI.OVRL> (Accessed 10 January 2024).
3. Krasota, O.V. (2022), "Inclusive Approach to Increase the Human Capital Competitiveness under the Macroeconomic Instability", *Theoretical and Applied Issues of Economics*, [Online], vol. 1, no. 44, pp. 212-224. DOI: <https://doi.org/10.17721/tppe.2022.44.19>.
4. Kozhyna, A., Razina, T., Kravchenko, A., Kuprii, T., and Melnyk, T. (2022), "Human Capital Development in the Context of Globalization Processes: Regulatory Aspect", *Economy Affairs*, [Online], vol. 67(04s), pp. 887-895. DOI: [10.46852/0424-2513.4s.2022.22](https://doi.org/10.46852/0424-2513.4s.2022.22).
5. Official website of the State Statistics Service of Ukraine (2024), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 30 March 2024).
6. Official website of the Institute of Demography and Social Research named after M. V. Ptukh of the National Academy of Sciences (2024), available at: <https://idss.org.ua/public> (Accessed 03 April 2024).
7. Ukrainian Institute of the Future (2021), "The importance of human capital development in the modern world. What should be Ukraine's strategy", available at: <https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakoyu-maye-buty-strategiya-ukrayiny/> (Accessed 30 March 2024).

8. UNIAN information agency (2023), “There are 29 million of us, let's go back: will there be someone to restore Ukraine after the war”, available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/nas-29-milyoniv-vertaymosya-chi-bude-komu-vidnovlyuvati-ukrajinu-pislya-viyni-12294672.html> (Accessed 12 March 2024).

9. Krasota, O.V. (2023), *Povoiennyj rynek pratsi. Ekonomika vidnovlennia* [Post-war labor market. Recovery economy], [Online], KROK University, Kyiv, Ukraine, available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrushko_Viktor/Ekonomika_vidnovlennia.pdf?PHPSESSID=0hh8c3ta2afv3pg14tdmaa83e2 (Accessed 03 March 2024).

10. Human Capital UA (2023), “Forum on Human Capital Development in Ukraine”, available at: <https://www.humancapitalua.com/> (Accessed 21 January 2024).

Стаття надійшла до редакції 15.04.2024 р.